

Христина ПРИЙМАК

аспірант ЛНАМ

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ СОКАЛЬСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ПИСАНКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

***Анотація.** Висвітлено художні особливості народної писанки Сокальщини кінця ХІХ – початку ХХ ст., з'ясовано, у чому полягають традиції писанкарства локального осередку, чим вони були зумовлені та яких зазнали змін упродовж досліджуваного періоду, проаналізовано символіку орнаментики сокальської писанки, варіанти її мотивів, досліджено роль писанки в народних обрядах і звичаях; висвітлено технологічний бік виконання писанки на Сокальщині, особливості добору колористики з урахуванням семантики барв і їхніх співвідношень.*

Ключові слова: писанка, яйце, символ, орнамент, традиції.

Традиція писанкарства сягає своїм корінням у сиву давнину, що підтверджують археологічні артефакти. Писанки пишуть і інші слов'янські народи, зокрема, словаки, поляки, чехи та ін., а також румуни, греки, німці, литовці, латиші. До ХІІІ ст. писанки були відомі в усій Європі та Західній Азії.

Звичай створення писанок походить із символічного значення яйця, яке майже в усіх народів світу вважалося символом початку життя, символом сонця. З культом яйця пов'язано багато легенд і міфів. Відповідно до вірувань того чи іншого народу яйце вважалося приналежністю культу різних богів.

Доля писанки на наших теренах непроста. Свято писанки виникло як язичницьке, та згодом було внесено до церковного календаря. Сьогодні важливо знати, що традиція писанкарства на Сокальщині, як і по всій Україні, зазнала протягом 70 років радянської влади певного занепаду. Писання писанок на Великдень суворо заборонялося і переслідувалося. У ці важкі роки свого розвитку, за часів Радянського Союзу, це унікальне мистецтво частково вціліло лише в Карпатському регіоні та в діаспорі. З часом твори безіменних народних майстринь знайшли своє місце в музеях, приватних колекціях, у фаховій

літературі. Сьогодні питання відродження писанкарства стоїть особливо гостро, бо писанка у своїй символіці не лише зберігає пам'ять народу, а й служить джерелом творчих інспірацій для його нащадків.

Писанка — вдячний для дослідження об'єкт. Їй уже присвячено багато публікацій. Не можна залишити поза увагою дослідницький здобуток мисткині В. Манько, праця якої відкриває читачеві великий і самобутній пласт української культури та мистецтва писання писанок [1]. Мистецтвознавець М. Селівачов досліджує генезис, історію, еволюцію форм і стилістики в орнаментуванні різних видів декоративно-прикладного мистецтва. Він особливо увагу приділяє писанковій орнаментіці, подає умовні назви мотивів [2].

У альбомі “Квітуче народне мистецтво” [3] зібрана частина зразків народної творчості Сокальського району, подано коротку характеристику особливостей орнаментування писанок.

Шкільний інспектор Броніслав Сокальський, описуючи Сокальський повіт, багато уваги приділив Великодню та писанкам [4, 345]. Францішек Крчек 1898 р. видав у Львові “Писанки Галиції”. Український історик Мирон Кордуба, опрацювавши власні польові дослідження та музейні збірки у Львові, видав книгу “Писанки на Галицькій Волині” (1899 р.) [5]. Тут теж найбільше уваги приділено писанковому орнаменту [6, 48].

Щоби правильно зрозуміти писанку як самостійне культурне явище, слід оцінювати її як один з елементів системи декоративного народного мистецтва, порівнюючи її з іншими його видами. За колоритом писанки Сокальщини подібні до вишивки, де чорний колір домінує. Легенда розповідає, що коли 1519 р. татари напали на цей край і винищили його, то люди, які вижили, запряглися до двадцятого коліна носити одяг, вишитий чорним кольором (таку саму легенду зафіксувала Г. Стельмащук у Західному Поділлі [7, 7]). Орнаментика писанки має багато спільного з декором керамічних виробів, тих, у яких переважає вільний розпис з рослинними мотивами. Писанка — зразок декоративного народного мистецтва, що не є ужитковим предметом як інші його види (вбрання, кераміка

та ін.), але саме вона в процесі історичного еволюціонування увібрала колосальний матеріал народної пам'яті, його філософію, світобачення.

Писанки Сокальщини відрізняються від дуже колоритних, яскравих гуцульських і від скромних, але теж цікавих бойківських, і від писанок інших етнографічних регіонів України переважанням рослинного орнаменту, своєрідним композиційним розташуванням його на площині яйця, специфічним колоритом [3, 12].

Броніслав Сокальський поділяв “рисунок” сокальських писанок на два типи: а) лінійний геометричний рисунок; б) рисунок з кривими, хвилястими або “слимаковими” лініями [4]. Розташування взорів на давніх писанках було найчастіше у восьми сегментах-трикутниках, на які була поділена овоїдна форма яйця — двома поздовжніми та однією поперечною лініями. У сегментах були закомпоновані орнаментальні мотиви зі згаданих типів декорування. Таке декорування писанок бачимо на таблицях М. Кордуби. Сокальський, аналізуючи розписування писанок, згадує тільки поділ “на вісім трикутних піль” [4]. На жаль, до свого опису він не долучив жодних рисунків. Ця схема розподілу й розташування орнаменту на писанках була найбільше розповсюдженою і в інших регіонах України. Такий поділ яйця полегшував писанкарці розписувати взори на овоїдній формі яйця.

Характер сокальських писанок типовий для північної частини Львівської області в суміжних районах з Волинню. Проте писанки Сокальського району мають свої особливі ознаки. До архаїчних можна зарахувати такі писанкові мотиви як “гачковий хрест”, “сонечка”, “зірки”, “троячок”. У писанках ХІХ ст. дрібні елементи прикрас за своїм виглядом нагадують побутові речі — “вітрячки” (можна вважати одним з варіантів хреста [2, 283]), “граблі” (нагрітали добро в хату), “решітки”, “павучки”, “курячі лапки”, “баранячі ріжки”, “метелики”, “бджілки” та ін. Зроблені вони контурним малюнком, розташовані симетрично по лініях розводу. У давніших писанках, приблизно 1880-1890 рр., орнамент був дрібний, з кривими хвилястими лініями, розписаний контуром. Колорит його тем-

ний, спокійний, тло — темно-коричневе або чорне.

Геометричний орнамент писанок завжди містить дрібні елементи. Геометричні мотиви, що прикрашали писанки кінця ХІХ ст., це “решітка”, “пасочки”, “куточки”, “кошички”, “грабельки”, “вітрячки”, “звізди”, “рожі” і різноманітні форми хрестів.

Мотиви новіших орнаментів початку ХХ ст., переважно рослинні, зазнали змін у напрямку від простого й дрібного рисунка (галузки з квітками або дрібними листками) до складніших форм розпису в вигляді квітів, вазонів з квітами, лапатою листя; кольорові площини переважно жовті й червоні на чорному тлі. Рідше зустрічалися писанки з темно-бузковим або зеленим тлом. Часто на природний колір яйця наносили контурний малюнок червоною фарбою, “тоді писанка була також гарна”. Для нанесення малюнка на площини писанки використовували переважно дві фарби: червону й жовту. Використовували й інші кольори, але рідше. Колорит писанок з часом збагачується. Рослинний орнамент ускладнюється, створюючи дуже вибагливі композиції [7, 12].

У досить багаті форми розвинулися характерні для Сокальського району рослинні розписи писанок: “смеречки” (сосенки) [2, 319]; “листочки” і “квітки”, стилізоване “дерево життя”, для яких характерна невизначеність ботанічних ознак (на відміну від “вишневого листя”, “дубового листя” (мал. 1), “гвоздики”, “виноград”, “мак” [2, 302]); “ягідки” та інші, дуже поширені в 1930-х рр. Мотив “смеречки” був дуже популярним рослинним узором, який М. Кордуба вважав перехідним від геометричного до рослинного орнаменту.

Розглядаючи квіткові орнаменти на сокальських писанках від ХХ ст., можна зауважити, що вони були писані вільно, спонтанно, мабуть, без попереднього рисунку олівцем. У окремих випадках бачимо спробу нарисувати натуралістично квіти (конвалії чи незабудки). Найбільше розповсюдженими були великі червоні квіти, контури яких були розписані білою фарбою. Їхні пелюстки й листки часто були обведені ще жовтою зубчастою лінією. Червоні пелюстки великих квіток були прикрашені жовтими цятками або рисочками. Дуже характерним явищем було замальовування листків жовтою та червоною фарбами.

Розписування квітів на поверхні яйця без поділу на менші поля вимагало великого хисту й вигадливості писанкарки. Фантастичні квіти нерівномірно огортали поверхню яйця або виростали з вазонів у формі стилізованого Дерева життя. Таку писанку треба було оглядати, обертаючи довкола.

Орнаменти з орнітоморфними й анімалістичними мотивами траплялися дуже рідко. Були це стилізовані зображення птахів або їх частин: “курячі ніжки”, “качачі лапки”, “баранячі роги”, “павучки” і т. п.

Щодалі розпис писанок стає оригінальнішим. Площину яйця заповнювали щільним малюнком, який часто починався з однієї вихідної точки. Зникала контурність, з'явилися живописні ефекти. Мотиви утворювали композиванням кольорових плям. Кольорова гама дуже багата, має безліч різних тонів. Усі рослинні або квіткові мотиви того часу були розташовані симетрично на полях, утворених лініями — “переділками” на поверхні яйця.

Дуже цікавою частиною праці М. Кордуби є записані назви взорів, а радше, назви поодиноких елементів, з яких складалася композиція всієї писанки. Орнаментальні мотиви писанок на Сокальщині називали завжди в орудному відмінку, наприклад: “описана пасочками”, “клинчиками”, “квіточками” і т. п. Б. Сокальський пише, що писанки з геометричним візерунком називали “описана крисками”, тобто рисочками. Обидва дослідники вважали, що окремі геометричні взори нагадують мережку або вишивку.

У приписках до розділу про писанки 30-х рр. ХІХ ст. Б. Сокальський пише, що в с. Городиловичах відчувається вплив сільської школи на орнамент писанок. Крайшими є писанки дівчат, які вчилися малювати в школі [4, 356]. Під впливом писанкарки Ірини Білянської, яка була з цього села, багато дівчат опанували її стиль писанкарства, та перевершити мистецтво майстрині так і не змогли.

Негативні зміни в традиції оформлення писанок уже тоді зауважив Б. Сокальський. Він відзначає, що “в с. Городиловичі старші жінки пишуть щораз менше писанок, бо їх стародавні взори (“паски”, “хрестики” і т. п.) мають мало призна-

ння. Першенство мають писанки мальовані дівчатами, котрі ходили до школи і вчилися рисунків. Вони відтворюють на писанках взори, що рисували у школі”. В іншому місці допису автор пише, що в с. Стенятин пишуть “квіти як на хустках” [4, 346]. Стає зрозумілим, що змінилася мода. Нові вподобання переважали над традицією. Віра в магічну силу писанкових символів переставала існувати. Можливо, бабусі писали ще старі геометричні взори “крисками”, бо це було простіше, але молоді жінки й дівчата почали виводити на яйці дивовижні, нереальні квіти, і цей спосіб розписування став на Сокальщині дуже популярним. На мою думку, це єдиний регіон в Україні, де відбилася така кардинальна зміна в традиції орнаментування писанок.

М. Кордуба у праці “Писанки на Галицькій Волині” описував писанки околиці, “з якою був найліпше ознайомлений”, тобто повіті в північній частині сучасної Львівської обл., у тому числі Сокальського повіту. Уже тоді, 1896 р. М. Кордуба писав, що звичай занепадав, а результатом такого занепаду була щораз більша кількість крашанок, “де менше дбайливі задовольються ними”. Поволі писанням почали займатися лише кілька жінок, урешті, траплялися села, “де вже лише одна стара бабуся вміє писати писанки і за них каже собі не раз дорогого платити” [5, 169]. Іншим доказом занепаду звичаю автор вважав писанки на червоному тлі, бо “...коло них менше заходу”. На цих писанках відтворено тільки дві або три барви. Такі писанки називали на Сокальщині “написана в один віск” або “написана в два воски”, на них орнамент був написаний білою і жовтою фарбами на червоному тлі. Сюди треба зарахувати також взори, писані білою та жовтою фарбами на чорному тлі. Такі писанки називали на Сокальщині “жалобними”.

Траплялися, однак, села, де звичай не занепадав, а поширювався. У тих селах менше вживалося крашанок і писанок на червоному тлі. Тут з’являлися писанки з чорним тлом, розписані в “три воски”. Надзвичайно важливим додатком до праці М. Кордуби є тринадцять таблиць, де відтворено в кольорах понад 150 взорів писанок з околиць північної Львівщини.

Різноманітність описаних символів дає можливість зрозу-

міти глибину мудрості українського народу, його вміння оберегати себе, свою оселю, родину, життя, утворювати магічне писанкове коло захисту в обрядах і звичаях. Писанки, оздоблені символами-оберегами, дарували у Великодні свята рідним, хрещеним, а дівчата дарували писанки коханим хлопцям.

Крашанку, а краще писанку, отриману на Великдень після першого христосування, зберігали, “бо вона відвертала напасті злого чоловіка”. Крім того, така писанка за народними віруваннями, “припиняла пожежу”. Дівчата вмивалися з першою крашанкою-галункою (крашанкою червоного кольору), “щоб кращими бути”.

Фарби для писанки готували з природних барвників, тобто здебільшого різних рослин і насіння. Збирали їх заздалегідь (улітку та восени), освячували в церквах і мали напоготові перед Великоднем. Жовту фарбу отримували з гілочок чи кори дикої яблуні або дрівку красильного (рослина родини бобових); зелену — з пролісків, насіння з чорного соняшника, барвінкового листа; червону дуже рідко робили в домашніх умовах з рогу оленя, частіше купували фарби рослинного походження з червоного (Бразилія) або сандалового дерева: коричневу фарбу отримували з бруньок вільхи, ліщини, кори дуба, листа кінського каштана; чорну готували з чорнильних горішків дуба, листків чорноклена.

У наші часи рідко використовують природні барвники, здебільшого вживають хімічні, анілінові барвники для вовни, які чудово, у яскраві тони фарбують шкаралупу яєць. Але з цим ми децю втрачаємо, певним чином порушуючи таїну писанки.

Уже згадувана майстриня-писанкарка І. Білянська, спираючись на давні традиції, залишила незліченну кількість різно-рідних композицій, власних, цілком оригінальних технічних і художніх засобів. Її композиції утворюються з площин. Вона рідко звертається до контурного розпису, застосовує багатоколірність з відтінками одного тону, що не зустрічаємо в писанках майстрів інших околиць.

Майстриня створювала писанки з давніми трипільськими мотивами та мотивами інших районів: гуцульських, подільських. Кожна писанка має свою особливість. Зокрема, у со-

кальських є традиційні орнаменти, зроблені контурним малюнком, розташовані симетрично по лінії розводу. Це квіти, вітрячки, павучки, грабельки.

І. Білянська творчо експериментує, удосконалює технічні прийоми для надання нового ефекту своїй композиції. Наприклад, щоб одержати окремі різнокольорові площини, вона послаблює насиченість кольору або знищує його, занурюючи писанку в кислоту. Через вибілювання в капустианому квасі вона змогла одержати широку палітру барв. Її розпис був без традиційних контурів восковою лінією. Поверхню яйця вона заповнювала гірляндами з дрібних квіточок і листків, огортала ними вишивкові взори, тризуби, патріотичні написи й написи “Христос Воскрес”.

Характерним зразком творчості І. Білянської є орнамент писанки, у якому кілька галузок квітів в’яжуться тут в одне ціле. Ширші квіткові мотиви поєднуються з дрібнішими дуже вміло, легко й дають повну композиційну завершеність. Побудові малюнку відповідає багатство тонів, легких, ніжних, у різних відтінках, пластично виділених вдалим розташуванням темних і ясних площин. І. Білянська — неперевершений майстер у розташуванні кольорових плям, розумінні поєднання кольорів і створенні прекрасної гармонії відтінків.

Розквіт творчості І. Білянської припав на 1930-ті роки. У цей час у неї радо вчилися робити писанки дівчата не тільки рідного, а й сусідніх сіл. Здібніші писанкарки — Надія Михайловська із с. Городиловичі, Ганна Костюк, Ольга Кондратюк з Хороброва та інші створили цікаві оригінальні розписи.

На творчість І. Білянської звернув увагу мистецтвознавець Дем’ян Горняткевич. Він відзначав, що І. Білянська “...довела творчість до виняткових досягнень ... і створила власний стиль, який має всі ознаки новітніх течій, але впливає з традиції... [8, 313].

Розквіт квіткових орнаментів на писанках Сокальщини припадає на 30-ті роки. Відтоді, як знаємо, відбулося багато змін. Через індустріалізацію Сокальського регіону багато сіл зникли. Північно-західну частину Сокальщини приєднано до Польщі. Корінне населення силоміць було виселене. Тут осе-

лялися робітники з Росії та інших територій. Традиція розписувати писанки була жорстоко перервана.

Сьогодні, у часи відродження народного мистецтва, у тому числі й писанкарства, на теренах Сокальщини вже зроблені перші спроби його відновлення. Сьогодні знаючу писанкаркою та художницею на Львівщині є Віра Чипурко. Її внесок у відродження писанкарства важко переоцінити. Вона влаштує майстер-класи, на яких ознайомлює з походженням традиції розписувати яйця, із символікою писанкових мотивів і елементів.

Серед сокальських писанкарів також слід згадати п. Лесю Антонюк із с. Свитазів, що продовжує давню сімейну традицію та навчає писанкарству своїх вихованців [9, 5], п. Марію Горбунову, писанки якої є в музеях Львова, Києва, Торонто, Нью-Йорка, Сиднея. На долю писанкарки та її родини випав Сибір, але навіть там, на чужині, на папері писала писанки кольоровими олівцями, як вона казала: “Здавалось мені, наче вони справжні...”. Серед усіх писанок п. Марії вирізняються суто сокальські писанки, написані на чорному тлі з характерним рослинним орнаментом, композицією. Новаторство майстрині полягало в незвичному зображенні на писанці овальної площини, заповненої дрібним геометричним рисунком, за словами п. Марії — фрагментом гуцульської вишивки (своєрідна писанка на писанці) (іл. 4).

Можна впевнено підсумувати, що традиційна сокальська писанка має надзвичайно багату символіку та характерні саме для цього регіону принципи декорування. І хоча для неї також притаманні окремі спільні символічні тлумачення знаків на всіх теренах України, у мотивах і орнаментиці, художніх прийомах, техніках виконання, має місце низка локальних особливостей, особливо в колористичному вирішенні, що має своє історичне обґрунтування, а також у способах розпису.

Сьогодні відбуваються інтенсивні процеси відродження писанкарства. Це обумовлено тим, що писанка здобула в нашому соціумі нові ролі — роль джерела для творчості, роль хранительки народної пам'яті, роль історичну.

1. Манько В. Українська народна писанка. — Львів: Свічадо, 2008. — 55 с. 2. Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). — К. : “Ант”, 2005. — 399 с. 3. Кульчицька О., Сидорович С., Гургула І., Вальницька С. Квітує народне мистецтво — Львів: Каменярь, 1964. — 12 с. 4. Sokalski. B. Powiat Sokalski pod wzgledem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. — Lwów, 1899. — 345 с. 5. Кордуба М. Писанки на галицькій Волині. // Матеріяли до Українсько-Руської Етнології. — Львів [Б. в.], 1899. — Т. I. — 234 с. 6. Осадца Т. Дослідники Українських писанок // Народне мистецтво, 2001. — № 1-2. — С. 48-51. 7. Білан М., Стельмащук Г. Український стрій. — Львів: Фенікс, 2000. — 328 с. 8. Горняткевич Д. Писанки // Енциклопедія Українознавства. Мюнхен, 1949. Т. I. — С. 310-313. 9. Пузич Л. Розмалюю писанку, розмалюю... // Голос з-над Бугу. — № 34-35 від 12.04.12, Сокаль. — С. 5-6.

Annotation

Khrystyna Pryimak. The peculiarities of the traditional pisanka of Sokal region are enlightened in this article. The traditions of pisanka creation in this region are analysed. Also attention is paid to the koloristika, to the decoration and symbolic meaning in traditional ornament. I found, what are the traditions of the region and how they have been predetermined and what changes have occurred in them during this time interval.

Key words: pisanka, Sokalschyna, egg, symbol, ornament, decoration, traditions.

Аннотация

Хрыстина Прыймак. Рассмотрены художественные особенности народной писанки Сокальщины конца XIX – начала XX в. Выяснено, в чем заключаются традиции писанкарства региона, чем они были предопределены и какие изменения произошли с ними за исследуемый период. Проанализирована символика орнамента сокальской писанки, варианты ее мотивов. Исследована роль писанки в народных обрядах и традициях, описана технологическая сторона исполнения писанки в Сокальском регионе, особенности подбора kolorистики с учетом семантики цветов и их соотношений.

Ключевые слова: писанка, яйцо, символ, орнамент, традиции.

“Дубочки”

“Рушничок”

Сокальські традиційні писанки з рослинним орнаментом

М. Горбунова